

Віктар Руба, які меў у вёсцы рэпутацыю чалавека бажавольнага, дзівакаватага. Важкім аргументам на карысць сакральнасці крыніцы, у вачах мясцовай супольнасці, стала і тая акалічнасць, што яна адкрылася ва ўрочышчы Царкавішча, дзе ў даўнія часы нібыта праваліўся пад зямлю храм. «А там каля гэтай гарушкі правал, і во там гэты ключок абразаваўся. Дык нібыта, гаворуць, што там цэрква правалілася. І там гэтак ключок стаў. Як Храшчэнне, тады хадзілі, набіралі. - *А да вайны можа там зрубчык стаяў, хрэст?* - Нічога не было. І вада чыстая-чыстая, вусная... Во, і дажа людзі хадзілі, калі глаза баляць, і мыліся. Во ў мяне сёстра тожа хадзіла, глаза мыла – і паправілася»⁸.

Такім чынам, феномен сучаснай рытуалізацыі крыніц мае грунтам не толькі актыўную дзейнасць праваслаўных святароў па інстытуцыялізацыі новых «вясковых святынь», але, найперш, традыцыйную карціну свету, дзе крыніца валодае высокім сяміятычным статусам, калі святасць крыніцы вынікае з яе выключнай чысціні. Гэта датычыцца нават тых аб'ектаў, якія не ўключаны ў рытуальныя практыкі. «Крынічка во, дзе бальшак і мост чэраз Дрысу. Там вада – крыштал, там яна з-пад зямлі ідзець. Яна памагала! Вот машына, з танцаў ехалі людзі, абярнулася і ніхто, ніхто не пагіб, усе жывыя асталіся. Вот ля той крыніцы. Нейкае ж святое месца, што машына абярнулася і людзі ўсе жывыя асталіся»⁹. Прыведзеныя прыклады паказваюць, што «традыцыйная мадэль свету, сістэма прасторава-часавых каардынат і ўяўленняў пра неаднароднасць сакральнасці прасторы-часу як і звязаныя з гэтымі ўяўленнямі сезонныя рытуалы, аказаліся значна больш устойлівымі, чым знешнія формы паганскага культу»[3, с. 116]. Іншымі словамі, крыж і капліца ля культавай крыніцы толькі афармляюць яе зыходную сакральнасць, роўна як і адсутнасць хрысціянскай атрыбутыкі не можа гэтую святасць адмяніць.

Спіс літаратуры:

1. Мельнікаў, А.А. Кірыл, епіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Светапогляд / А.А. Мельнікаў. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 462 с.
2. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. Вып. 2 : Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. Ч. 1. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – 292 с.
3. Юдин, А.В. Русская народная духовная культура : учеб. пособие для студ. вузов / А.В. Юдин. – М.: Высш. шк., 1999. – 331 с.

Ірына Казакова

ЗБІРАННЕ І ДАСЛЕДАВАННЕ АЎТЭНТЫЧНАГА ФАЛЬКЛОРУ ХОЦІМШЧЫНЫ

Хоцімскі раён Магілёўскай вобласці мае вельмі багатую і разнастайную фальклорную спадчыну. Дзякуючы рупліўцам-збіральнікам фальклору многае з найкаштоўнейшай духоўнай спадчыны нашых продкаў захавалася і стала набыткам сённяшніх і будучых пакаленняў беларусаў. Пра важнасць захавання помнікаў фальклору і этнаграфіі навукоўцы пачалі задумвацца параўнальна нядаўна – у канцы XVIII ст. Якраз у гэты час (у 1786 годзе) у Беларусі была праведзена першая этнаграфічная экспедыцыя пад кіраўніцтвам Андрэя Казіміравіча Меера, вынікам якой стала яго праца «Апісанне Крычаўскага графства, або былога староства». Потым, у XIX ст., вывучэнне Беларусі стала ажыццяўляцца планава і больш-менш якасна. На жаль, Хоцімшчына не была шырока прадстаўлена ў спісе рэгіёнаў, фальклорна-этнаграфічная адметнасць якіх была б афіцыйна засведчана. Таму і грунтоўнае вывучэнне яе вуснай спадчыны распачалося толькі ў другой палове наступнага, XX ст.

Аднымі з першых запісальнікам песні і некаторыя абрады ў Забялышынскім прыходзе Клімавіцкага павета пазаштатныя карэспандэнты «Могилевских губернских новостей». Затым, сістэматызаваныя пад кіраўніцтвам рэдактара газеты І.В. Рубаноўскага, гэтыя матэрыялы ўвайшлі ў першы том унікальнага «Опыта описания Могилевской губернии ...» (1882 г.).

У чацвёртым выпуску манументальнага выдання Е.Р. Раманава «Белорусский сборникъ» (1891 г.) на с. 196–197 знаходзім запісанае ў мястэчку Забялышына цікавае паданне пра паходжанне возера. Змест яго наследуе лепшыя традыцыі старажытных апокрыфаў, у якіх Бог і святые апосталы надзяляюцца рысамі рэальных, вядомых многім людзей. Еўдакім Раманавіч Раманаў, які апублікаваў больш як 10 тысяч фальклорных твораў, не абмінуў увагай і такія ўтылітарны, тады яшчэ практычны жанр, як замовы. Клімавіцкі павет (у тым ліку, вядома, і цяперашняя Хоцімшчына) таксама даў яму некалькі дзясяткаў «моцных» (як сцвярджалі рэспандэнты) па сіле свайго ўздзеяння «нагавораў».

Паводле сведчання даследчыкаў фальклору (З.Я. Мажэйка, Т.Б. Варфаламеева), значную навуковую вартасць маюць песенныя запісы, зробленыя ў 1908 г. у вёсках і мястэчках тагачаснага Клімавіцкага павета І. Зубавым. На жаль, шырокаму чытачу яны дагэтуль застаюцца недаступнымі. Тым не менш, важным з'яўляецца ўжо сам факт іх існавання, таго, што каштоўныя духоўныя набыткі навечна засталіся ў гісторыі

⁸Зап. Валодзіна Т., Лобач У. у 2009 г. ад адМашарскай Лідзіі Сямёнаўны, 1922 г.н. у в. Забор'еКлясціцкага с/с Расонскага р-на.

⁹Зап. у 2008 г. ад Іллюшэнка Людмілы Андрэеўны, 1935 г.н. у в. Кульнёва (Царкавішча) Расонскага р-на.

нашай культуры. Увогуле, ХХ ст. як бы падвяло рахунак таму, што было назапашана чалавецтвам за доўгія стагоддзі яго існавання. Для вуснай народнай творчасці беларусаў такім «рахункам» стала выданне шматтомнага збору «Беларуская народная творчасць», здзейсненае Інстытутам мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі. Шырока прадстаўлены ў гэтым унікальным выданні і фальклор Хоцімшчыны. Вось некаторыя ўзоры песень, запісаных у гэтым раёне ў 1968 г. удзельнікамі фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі: «— *Ой, вясна, вясна, // Што ты нам прынясла? // — Дзевачкам па яечку, // Хлопцам па скулечку. // Дзеўкам па булцы, // Хлопцам па скулцы. // Ой, вясна, вясна, // Цёплае лецечка, // Абрасла трава, // Як авечачка*» (Запісаў А.С. Фядосік у в. Трасціно Хоцімскага раёна Магілёўскай вобласці ад М. Е. Новікавай, 75 год). Гэтак спявалі на гуканні вясны дзяўчаты. Хлопцы ж спявалі наадварот: «*Хлопцам па булцы, // Дзеўкам па скулцы*».

На хрэсьбінах у час застоля была папулярнай такая песня: «*Я ў піру была, у бяседушке, // Я ў бяседушке, у суседушкі. // Я не мёд піла, а гарэлачку. // Я піла молада з поўнага вядра, // З поўнага вядра цераз край да дна. // Я піла, піла, напівалася, // Цёмным лесам ішла, не баялася, // Чыстым полем ішла, не шаталася, // А к двору падышла, пашацілася, // За вярмелюшку я сханілася. // — А вярмель мой, вярмель, ты вярмелюшка, // Падзяржы мяне, бабу п'яну, бабу хмельную*» (Запісала М.С. Шушкевіч у в. Забялышын ад Ганны Казакавай, 48 год). Тут, думаецца, варта патлумачыць, што слова «вярмель» ад рускага «верей» — шула па-нашаму.

Не можа не ўразіць слухача, не абудзіць у ім сыновых пачуццяў адна з балад, запісаная ў тым жа Забялышыне Л.М. Салавей ад Матроны Новікавай (1897 г.н.) і Настассі Смірновай (1903 г.н.). Сапраўды, мудры народ умеў дайсці да сэрцаў сваіх неабачлівых дзяцей: «*Гоман, гоман на вуліцы, // А пайду ж я паслухаю. // А сын матку з двара гоніць: // — Ідзі маці, далоў з двара. // А ты ўжо мне надаела, // Надаела, надакучыла. (2 р.) // Дзяцей маіх памучыла. (2 р.) // Жану маю ізжурыла. // А пайшла маці, заплакала, // Ідзець поле і другое. // На трэцяе стала ўсхадзіць, // А ці не стогніць дарожачка. (2 р.) // То сын матку даганяйць. // — Вярнісь, вярнісь, мая мамачка, // Вярнісь, вярнісь мая родная. // У мяне ўжо бяда здзеілася: // Конь вараны на ногі ўпаў. (2 р.) // Жана млада ў пасцель лягла. (2 р.) // Дзеці малыя забалелі. // Стала маці, падумала, // Яна дворачку вярнула. // К двору стала падыходзіць, // Конь вараны на стайні зарзаў. // Дзеці малыя заскакалі, // Жана млада з пасцелі ўстала*».

Усе, бадай, сёння ведаюць беларускую жартоўную песню «Ой, хацела ж мяне маць...». На Хоцімшчыне існуе свой варыянт гэтай песні. Запісаны ён у 1968 г. у в. Трасціно В.І. Скідан ад Р.П. Захаранка: «*Ой, хацела ж мяне маць // За каваля замуж даць. // Ой, дуду маю дуду, // Дуду-дуду. // За каваля не пайду, // Каваль будзе куці-куці, // А мне скажа мехам дуці. // Ой, хацела ж мяне маць // За рымара замуж даць. // Рымар будзе шыці-шыці, // А мне скажа драгву віці. // Ой, хацела ж мяне маць // За п'яніцу замуж даць. // Бо п'яніца будзе піці, // Мяне младу будзе біці. // Ой, хацела ж мяне маць // За мельніка замуж даць. // Мельнік меле і шатруе, // Абярнецца — пацалуе. // А ў мельніка хата чорна, // А ў хаце стаяць жорна. // Жорна будуць пытляваць, // А я буду цалаваць*».

У 1996 годзе выйшаў зборнік «Традыцыйны фальклор Магілёўскага Падняпроўя» (уклад. Т.Б. Варфаламеевай, дзе таксама змешчаны творы, запісаныя на Хоцімшчыне. Напрыклад, калядная песня, запісаная ў в. Трасціно, жніўная песня, запісаная ў в. Варвараўка і ў в. Узлогі, вясельная песня, запісаная ў в. Мікалаеўка, Трасціно, Янаполле і інш.). У в. Ліпаўка (Хоцімскі раён) былі запісаны цікавыя купальскія павер'і ад Фёклы Осіпаўны Раманенка: «*Купальская ноч такая, што калдуюць многа. Можна здзелаць, што б ваўком быць, і свіннёю, і кім хочаш, ці катом пабяжыш. Расказвалі, адна дзеўка сядзела з хлопцам уночы і бачыць — капна сена па вуліцы бягіць. А няма ні каня, ні чалавека, ні калёс. Эта на Івана ведзьмы ператвараюцца так і бегаюць, урэд дзелаюць. Вот у нас раньшэ агароды палоскамі былі, дык яны, кажучь, бегалі да, к прымеру, з маёй паласы зямлі схваціць і сабе нясець. Эта што б мне беднасць была, а ёй багацтва*».

У 1999 г. з'явілася кніга «Песні Беларускага Падняпроўя», у якой З.Я. Мажэйка і Т.Б. Варфаламеева на самым высокім мастацка-навуковым узроўні падалі запісы больш як трохсот выдатных узораў песеннай творчасці рэгіёна. Вартае месца сярод іх занялі песні таленавітых спявачак з вёсак Бяседавічы, Ліпаўка, Варвараўка, Енаполле, Васілёўка. Вось, для прыкладу, адна з гэтых песень, так званая «паставая» (спявалася ў пост): «*А дарогаю шурокаю, // А дуброваю зялёнаю // А туды ж бегла сіротачка. // А стрэўсь з ёй сам Госпад Бог: // — Ты куды бягіш, сіротачка. // — Я бягу ж, бягу на круту гару, // На крутой гарэ каплічычка, // А ў каплічычкі мая мамычка, // А расчашы мне русу косычку. // — А ніхай чэшыць люта мачыха. // — Люта мачыха чэшыць — валасы рвець, // Абуваіць — праклінаіць*» (Запісала Т.І. Кухаронак у 1993 г. у в. Бяседавічы ад М.Р. Чыбусавай, 1915 г.н.).

Легенды і паданні пра паходжанне вёсак Хоцімскага раёна змясціў А.М. Ненадавец у кнізе «Магілёўшчына ў легендах і паданнях» (Мінск: Беларусь, 2002 г.). Манаграфія І.В. Казакавай «Фальклорная спадчына Магілёўшчыны. Хоцімскі раён» (2012 г.) з'яўляецца найбольш грунтоўным даследаваннем фальклору гэтага рэгіёну Беларусі. Аўтэнтычны фальклор дадзенай мясцовасці, як сведчаць матэрыялы, прадстаўленыя ў кнізе, захаваліся не толькі ў памяці інфарматараў, а працягвае жыць і развівацца і ў наш час. Асаблівую каштоўнасць рэгіён уяўляе ў плане даследавання сямейнай абраднасці і паэзіі. Захаваліся рытуалы і тэксты, карані якіх ідуць з глыбокай старажытнасці, яны маюць сувязь з зычніцкім светапоглядам, з міфалагічнымі ўяўленнямі. Напрыклад, у в. Трасціно была запісана ад Раманенка С.Р. (1918 г. н.) старажытная малітва нявесты Сонцу, зафіксаваны цікавейшыя рытуалы, звязаныя з «лазній нявесты», з прыгатаваннем вясельнага каравая і г.д.; старажытныя рытуалы, звязаныя з дзетанараджэннем, з пахаваннем і памінаннем памерлых.

Багаты гэты рэгіён і на песні. Трэба адзначыць, што добра захаваліся тут песні пазаабрадавыя: сямейна-бытавыя, любоўныя, жартоўныя і інш. Захаваліся з розных эпох і развіваюцца далей прыпеўкі. Каштоўным з'яўляецца захаванне і адраджэнне такіх малавядомых каляндарных свят, як Аўсень і Мікольшчына.

Вельмі важным момантам з'яўляецца і тое, што жыхары амаль кожнай вёскі ведаюць гісторыю яе паходжання, легенды і паданні, звязаныя з роднымі мясцінамі. Мясцовае насельніцтва не толькі захавала ў памяці помнікі спрадвечнай культуры, але, як сведчаць сабраныя матэрыялы, народныя звычаі і абрады з'яўляюцца неад'емнай часткай іх жыцця, працягваюць бытаваць і цяпер. Хоцімскі раён можна сапраўды разглядаць як унікальнае месца, дзе сёння захоўваецца вялікая колькасць помнікаў народнай культуры, многія з якіх налічваюць не адно стагоддзе, а то і тысячагоддзе.

Іна Алексіна

ЭЛЕМЕНТЫ ТЭАТРАЛІЗАЦЫІ Ў ХРЭСЬБІННЫМ АБРАДЗЕ БЕЛАРУСАЎ ЗАХОДНЯГА ПААЗЕР'Я: АГУЛЬНАЕ І АСАБЛІВАЕ

Тэрыторыю Беларускага Паазер'я вучоныя-фалькларысты яшчэ ў пачатку 90-х гг. XX стагоддзя падзялі на тры складаючыя часткі: *Заходняя* (Браслаўскі, Шаркаўшчынскі, Глыбоцкі, Докшыцкі, Міёрскі і Пастаўскі раёны), *Цэнтральная* (Лепельскі, Ушацкі, Чашніцкі, Расонскі, Верхядзвінскі, Полацкі раёны) і *Усходнюю* (Гарадоцкі, Віцебскі, Шумілінскі, Талочынскі, Сенненскі, Аршанскі, Бешанковіцкі раёны). Параўнаўшы паміж сабой апісанні сямейна-бытавых і каляндарных свят і абрадаў, навукоўцы заўважылі з аднаго боку – іх аднароднасць (асноўныя абрады, якія ідуць у пэўнай паслядоўнасці), з другога – наяўнасць адметных рыс.

Заходняя частка Беларускага Паазер'я, нягледзячы на тое, што ў пачатку XXI стагоддзя тут не працуе ніводнага (!) прафесійнага тэатра, мае дастаткова цікавую тэатральную спадчыну, якая праявіла сябе як у святах каляндарнага цыкла, так і ў сямейна-бытавой святочнай абраднасці, у тым ліку, і хрэсьбінным абрадзе. Яго агульныя апісанні мы сустракаем у работах этнографістаў і фалькларыстаў (працы М.Анімале, П.Бяссонава, Д.Зяленіна, Ю.Крачкоўскага, А.Кіркора, Н.Нікіфароўскага, Е.Раманова, П.Шэйна, М.Федароўскага, К.Машыньскага і інш.) і даюць яны толькі агульнае ўяўленне аб традыцыйнай радзіннай абраднасці беларусаў. Крыху далей у спробах растлумачыць паходжанне і семіётыку, вылучыць традыцыйнае і пазнейшыя напластаванні ў абрадавых дзеяннях, звязаных з нараджэннем дзіцяці і прыняцця яго ў грамадства, ідзе Я.Карскі [2; 3]. У паслякастрычніцкі і савецкі час вывучэннем гэтай праблемы займаюцца А.Шлюбскі [7], М.Я.Грынбалт [1], Т.І.Кухаронак [4].

Хрэсьбіны гэта святкаванне з нагоды нараджэння дзіця, пачатку новага жыцця, новага лёсу, таму карнавальнасць сустракаецца і ў гэтым абрадзе. «Шматлікія абрадавыя элементы, якія ўтрымліваліся ў святкаванні хрэсьбін, выяўляюць генетычную сувязь са старажытнымі абрадамі, але ў цэлым яны звязаны з сацыяльным і гаспадарчым жыццём дарэвалюцыйнай беларускай вёскі» [4, с. 55]. Менавіта па прычыне сімвалічнасці ідэі прыняцця нованароджанага ў сям'ю і грамадства, у хрэсьбінным (радзінным, хрысціянскім) абрадзе і прасочваюцца шматлікія рытуальныя дзеянні, насычаныя тэатралізацыяй, таму што менавіта гэты від творчасці спалучае ў сабе розныя мастацтвы, выконвае сацыялагітарскую, грамадскую функцыю.

У хрэсьбінным абрадзе беларусаў умоўна можна вылучыць тры асноўныя драматургічныя этапы:

1) выпраўленне ў царкву (касцёл) для хрышчэння як афіцыйнага абраду далучэння да пэўнай канфесіі (каталіцкай ці праваслаўнай);

2) вяртанне дадому;

3) святочнае застолле, якое суправаджаецца шматлікімі абрадавымі магічна-засцерагальнымі дзеяннямі, накіраванымі на фізічнае і духоўнае здароў'е немаўляці. Яно ўключае выкупы, віншаванні, падарункі, спевы, танцы і імправізаваныя нумары. Немалаважную ролю ў паспяховасці, відовішчнасці і захваляльнасці гэтага своеасаблівага мерапрыемства адыгрывала экспазіцыя хрэсьбін: выбар бабкі-павітухі, яе наведванне парадзіхі і запрашэнне кумоў.

На падрыхтоўчым да хрэсьбін этапе, калі неабходна выбіраць галоўных дзеючых асоб – бабку-павітуху і куму, асноўныя патрабаванні да прэтэндэнтаў у Заходнім Паазер'і не вельмі адрозніваюцца ад агульнабеларускіх. У павітухі звычайна запрашалі сталых жанчын, якія валодалі элементарнымі прыёмамі народнай медыцыны і выконвалі акушэрскія функцыі, спалучаючы іх з імітатывай і кантактнай магіяй. Улічваліся і артыстычныя здольнасці бабкі, веданне ёй радзіннай традыцыі той ці іншай мясцовасці, здольнасць да імправізацыі, знаходлівасць. Жанчыны-павітухі карысталіся ў вясковым асяроддзі асаблівым гонарам і павагай.

Не менш уважліва падбіралі і кумоў (хросных бацькоў). Першапачаткова яны выконвалі ярка выражаныя патранажныя функцыі ў адносінах да свайго хросніка. Аб значнасці кумоў у абрадзе сведчыць багатая песенная спадчына беларусаў, прысвечаная гэтым дзеючым асобам: «Кума мая кумачка», «Кум да кумы баразёнкай ідзець», «Сядзіць кумок на куце», «Кума па садзе хадзіла» і інш. Ролі кумоў у хрэсьбінным абрадзе можна параўнаць са сватамі на вяселлі. Таму пры іх выбары звярталі ўвагу на іх мастацкія здольнасці, якія ў час хрэсьбінага застолля выяўляліся ў веданні абраднасці, валоданні спадчынай, пачуццём гумару, здольнасцямі